

Προκαταλήψεις για τη γραφή και την ορθογραφία*

*Les caractères alphabétiques
ou syllabiques ne sont que
des signes de signes, et non
des signes d'idées.*

A. L. C. Destutt de Tracy

Αυτόν που προτίθεται να μιλήσει για προκαταλήψεις τον φανταζόμαστε πάνω σ' ένα σταθερό, προνομιακό σημείο, σ' ένα βάθρο απ' όπου εποπτεύει ταυτοχρόνως το σωστό και το λάθος και κρίνει την προκατειλημμένη από την απροκατάληπτη γνώμη. Το προνομιακό αυτό σημείο δεν είναι άλλο από την επιστήμη. Κι αυτόν που προτίθεται να εκθέσει τις διαδεδομένες σε μια γλωσσική κοινότητα προκαταλήψεις για τη γραφή και την ορθογραφία τον φανταζόμαστε τοποθετημένο σ' εκείνη την προνομιακή περιοχή που ορίζεται από την επιστήμη της γλωσσολογίας.

Αφετηρία μου είναι πράγματι η επιστήμη της γλωσσολογίας, αλλά σ' αυτήν δεν αναζητώ το σταθερό σημείο που θα επέτρεπε τάχα να κρίνουμε την προκατειλημμένη από την απροκατάληπτη γνώμη, διότι σ' αυτό το ευρύτατο πεδίο, των γλωσσικών προκαταλήψεων, σημείο τέτοιο δεν υπάρχει. Αφετηρία μου δεν είναι όσα οι γλωσσολόγοι έχουν να πουν για τις γλωσσικές προκαταλήψεις, αλλά οι προκαταλήψεις των ίδιων των γλωσσολόγων – ορισμένων τουλάχιστον.

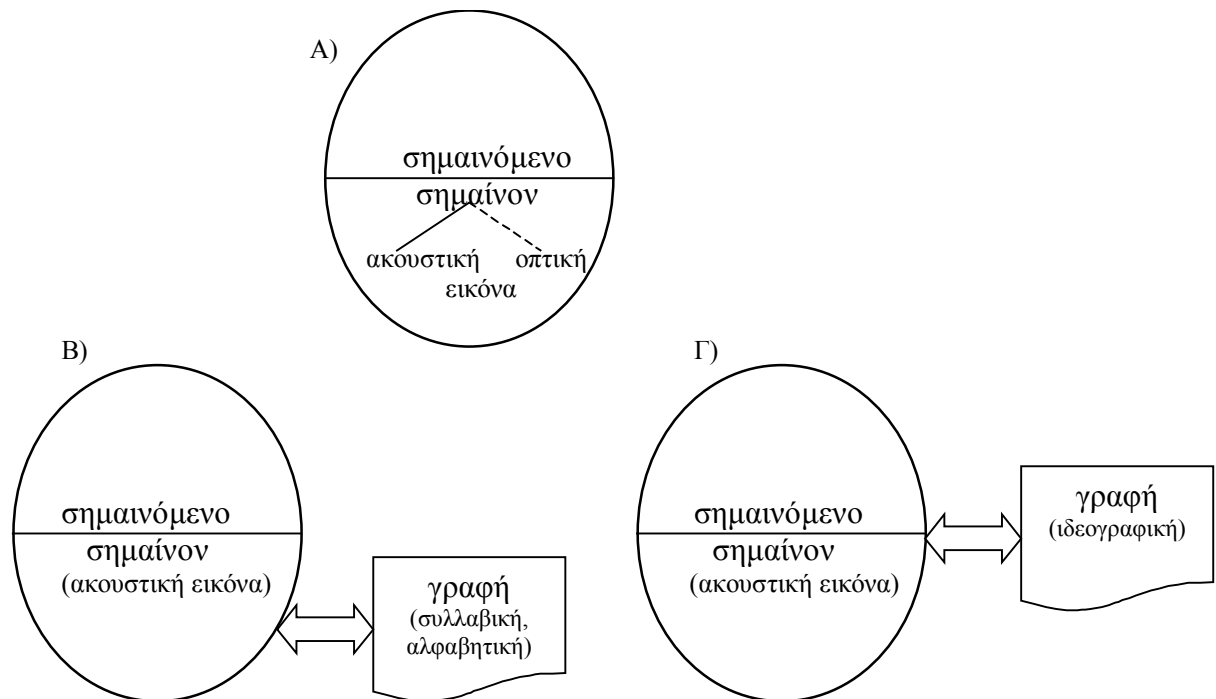
Ξεκινώ λοιπόν από ένα επιστημονικό βιβλίο με το οποίο διαπαιδαγωγήθηκαν γενεές φοιτητών και φοιτητριών, τη *Θεωρητική Γλωσσολογία* του Γεωργίου Μπαμπινιώτη.¹ Στο βιβλίο αυτό ο Μπαμπινιώτης

* Επεξεργασία ομιλίας που εκφωνήθηκε την Τετάρτη 17-5-2006 στην Αίθουσα Συνεδρίων του Δήμου Καλλιθέας. Την εκδήλωση οργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Δυσλεξίας.

¹ Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία: Εισαγωγή στη Σύγχρονη Γλωσσολογία*. Αθήνα, 1980.

εξηγεί πρώτα τη «φύση του γλωσσικού σημείου», που δεν είναι παρά ο αυθαίρετος, συμβατικός συνδυασμός ενός σημαίνοντος και ενός σημαινόμενου (μιας «ακουστικής εικόνας» και μιας «έννοιας» ή «ιδέας», όπως λέει ο Ferdinand de Saussure). Αλλά, προσθέτει ο Μπαμπινιώτης,² το σημαίνον μπορεί να έχει δύο μορφές, δύο εικόνες, μία ακουστική και, για όσους γνωρίζουν γραφή και ορθογραφία, μία οπτική. «Ακουστική εικόνα» και «οπτική εικόνα» συνθέτουν από κοινού το σημαίνον κάθε σημείου, σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη [Βλ. Εικόνα 1 (Α)].³

**Εικόνα 1. Το γλωσσικό σημείο κατά τον Γ. Μπαμπινιώτη (Α)
και κατά τον F. de Saussure (Β/Γ)**

Ο Μπαμπινιώτης βασίζεται βέβαια στη θεωρία του γλωσσικού σημείου που εισηγήθηκε πρώτος ο πατέρας της σύγχρονης γλωσσολογίας, ο Ελβετός γλωσσολόγος Φερντινάντ ντε Σωσσύρ. Όμως, για τον Σωσσύρ, η ακουστική εικόνα «δεν είναι ο υλικός ήχος [...] αλλά το ψυχικό αποτύπωμα

² *Ό.π.*, σ. 119-120.

³ «Η διακεκομμένη γραμμή του σχήματος δηλώνει ότι η παρουσία οπτικού ινδάλματος δεν είναι υποχρεωτική», *ό.π.*, σ. 120.

του ήχου αυτού».⁴ «Η γραφή από μόνη της είναι ξένη στο εσωτερικό σύστημα [της γλώσσας]», λέει ο Σωσσύρ. Και συνεχίζει:

Γλώσσα και γραφή είναι δυο ξεχωριστά συστήματα σημείων· μοναδικός λόγος ύπαρξης της γραφής είναι να παραστήσει τη γλώσσα. Το γλωσσικό αντικείμενο [δηλαδή το αντικείμενο της γλωσσολογίας] δεν ορίζεται από το συνδυασμό της γραπτής και της ομιλούμενης λέξης· η ομιλούμενη λέξη, μόνη αυτή, αποτελεί το γλωσσικό αντικείμενο. Αλλά η γραπτή λέξη συγχέεται τόσο βαθιά με την ομιλούμενη, της οποίας είναι η εικόνα, ώστε καταλήγει να οικειοποιηθεί τον κύριο ρόλο· φτάνουμε έτσι να δίνουμε μεγαλύτερη σημασία στην παράσταση του φωνητικού σημείου παρά στο σημείο το ίδιο. Είναι σαν να πιστεύουμε πως, για να γνωρίσουμε κάποιον, είναι προτιμότερο να κοιτάξουμε τη φωτογραφία του παρά το πρόσωπό του.⁵

Illusion («αυταπάτη», μεταφράζει ο Αποστολόπουλος) αποκαλεί ο Σωσσύρ την υποκατάσταση αυτή της γλώσσας από τη γραφή, την υποκατάσταση του προσώπου από την εικόνα.

Θα μπορούσε να υποψιαστεί κανείς τον Μπαμπινιώτη ως θύμα μιας αυταπάτης, αλλά ίσως και ως δράστη μιας μικρής θεωρητικής απάτης. Διότι τα μεν αλφαβητικά ή συλλαβικά συστήματα γραφής δεν παριστάνουν τα σημεία μιας γλώσσας ούτε τα σημεινόμενα αυτών των σημείων, όπως θα το ήθελε ο Μπαμπινιώτης [Εικόνα 1 (Α)]· παριστάνουν μάλλον τα σημαίνοντα των σημείων, εκείνες δηλαδή τις μονάδες της λεγόμενης δεύτερης άρθρωσης (φθόγγους, φωνήματα, συλλαβές) οι οποίες είναι ανόητες, χωρίς νόημα [Εικόνα 1 (Β)]· τα δε ιδεογραφικά συστήματα γραφής παριστάνουν τις μονάδες της πρώτης άρθρωσης μιας γλώσσας, τα σημεία της, δηλαδή τις μονάδες που είναι φορείς νοήματος – πολύ χοντρικά, τις «λέξεις» μιας γλώσσας [Εικόνα 1 (Γ)]. Σε κάθε περίπτωση, η γραφή είναι

⁴ Ferdinand de Saussure, *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*, μτφ. Φ. Δ. Αποστολόπουλος, Αθήνα: Παπαζήσης, 1979, σ. 100.

⁵ *Ο.π.*, σ. 55-56.

δευτερεύων, εξαρτημένος σημειωτικός κώδικας με μονή άρθρωση. Ο Σωσσύρ είχε δίκιο, όχι ο Μπαμπινιώτης.

Υποψιάζομαι πάντως ότι κάποιος βαθύτερος λόγος ώθησε τον Μπαμπινιώτη να αναβαθμίσει τη γραφή σε σημειωτικό κώδικα ισοδύναμο προς την προφορική γλώσσα. Υποθέτω πως αυτός είναι η ιδιαίτερη σημασία που έχει η γραφή σε όλες τις κοινωνίες που γνώρισαν τη διαδικασία της γλωσσικής *τυποποίησης*. Η γραφή δεν είναι απλώς αναπαράσταση της ομιλίας. Είναι ένα σύστημα επικοινωνίας που διαφέρει πολύ από το σύστημα της (συν)ομιλίας. Είναι ένας εντελώς διαφορετικός τρόπος οργάνωσης των κοινωνιών.

Αλλά προτού περάσουμε στο σύνθετο αυτό ζήτημα, θα ήθελα να επιμείνω λίγο ακόμα στο ερώτημα: Τι είδους σύμβαση είναι η γραφή; Με ποιους τρόπους τα γραπτά σημεία αναπαριστούν τα σημαίνοντα ή τα σημεία μιας γλώσσας;

Τουλάχιστον στα αλφαβητικά συστήματα, η γραφή αναπαριστά μονάδες της δεύτερης άρθρωσης μιας γλώσσας: φθόγγους ή φωνήματα. Ωστόσο, η σχέση γραμμάτων και φθόγγων ή φωνημάτων δεν είναι ποτέ άμεση ούτε εντελώς ακριβής. Η σχέση αυτή μεσολαβείται από ένα σύστημα συμβάσεων το οποίο εγγυάται, υποτίθεται, την ακρίβεια της παράστασης, αλλά στην πραγματικότητα ευθύνεται για την ανακρίβειά της. Το μεσολαβητικό αυτό σύστημα δεν είναι άλλο από την *ορθογραφία*.

Πράγματι, οποιοδήποτε σύστημα γραφής εξετάσει κανείς, θα διαπιστώσει ότι η γραπτή απεικόνιση είναι πάντα ατελής σε σχέση με αυτό που παριστά. Η αντιστοιχία γραφής-προφοράς ή γραμμάτων-φθόγγων δεν είναι ποτέ μονοσήμαντη ή, όπως λένε στα μαθηματικά, δεν είναι ένα προς ένα (ένας φθόγγος προς ένα γράμμα). Τις ατέλειες της αντιστοίχισης μπορούμε να τις δούμε παίρνοντας για παράδειγμα το σύστημα ορθογραφίας της νεοελληνικής. Εκτός από την αντιστοίχιση ένα προς ένα, έχουμε επίσης: ένα φθόγγο προς πολλά γράμματα, πολλούς φθόγγους προς ένα γράμμα, συνδυασμούς φθόγγων προς συνδυασμούς γραμμάτων κ.ά. δυνατότητες που αναλυτικά καταγράφονται στον Πίνακα 1 (σε ορθογώνιες αγκύλες

δηλώνονται οι φθόγγοι με τα σύμβολα του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου):

Πίνακας 1. Αντιστοίχιση φθόγγων-γραμμάτων σύμφωνα με τη νεοελληνική ορθογραφία.

1 φθόγγος ⇔ 1 γράμμα:

[θ] ⇔ θ, [ð] ⇔ δ, [a] ⇔ α, [e] ⇔ ε, [r] ⇔ ρ (όμως: αι, ει, ρρ)

1 γράμμα ⇒ περισσότεροι φθόγγοι:

υ ⇒ [i] (φυλή), [f] (ευκολο), [v] (αυγό), [u] (ουρά)

1 φθόγγος ⇒ περισσότερα γράμματα:

[i] ⇒ ι, η, υ, ει, οι, υι

- τα ίδια γράμματα σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να μη συμβολίζουν τον φθόγγο [i]: [e] (ναι), [c] (κιόλας), [ʃ] (γκιόνης), [ç] (χιόνι) [j] (γιατί, παιδιά), [ɲ] (πανιά), [ɲ] (κοιλια)

1 φθόγγος ⇔ συνδυασμός γραμμάτων:

[b] ⇔ μπ, [d] ⇔ ντ, [g] / [ʃ] ⇔ γκ / γγ

- δίψηφα ή τρίψηφα για τα ουρανικά σύμφωνα: κιάλια, γιατί, εννιά
- δίψηφα για τα φωνήεντα ι, η, υ, ε: ει, οι, υι, αι· επίσης [u] ⇔ ου
- δίψηφο με επανάληψη του ίδιου γράμματος: [k] ⇒ κ (κανω), κκ (εκκλησία)· [p] ⇒ π (πανω) / ππ (ιππικό)

1 γράμμα ⇔ συνδυασμός φθόγγων:

ψ ⇔ [ps], ξ ⇔ [ks] (αλλά: εκστρατεία)

σήμανση υπό προϋποθέσεις:

- ιδιαίτερη σήμανση των ουρανικών συμφώνων: αν ακολουθεί το γράμμα ι (ή τα ισοδύναμά του), μπορεί να δηλώνεται ουρανικό σύμφωνο: κακό / κακιά, γγατί / γιατί
- το υ δηλώνει σύμφωνο μετά από α ή ε (αυ, ευ)· αν ακολουθεί συμφωνικό γράμμα που δηλώνει ηχηρό σύμφωνο ή φωνηεντικό γράμμα, τότε το υ δηλώνει το ηχηρό [v]: αυτός, ευτυχία, αλλά αυριο, φεύγω, ευαίσθητος

- δεν δηλώνονται κανονικά οι φθόγγοι: [ŋ], [ɲ], [ɳ], [ɦ], [ç], [ʝ], [ʑ], [j] (που σημαίνει ότι η ελληνική γραφή είναι κατά βάση *φωνολογική* και όχι *φωνητική*: δεν παριστά φθόγγους, αλλά φωνήματα).

(Πηγή: Ευ. Πετρούνιας, *Νεοελληνική Γραμματική και συγκριτική ανάλυση*, τ. Α', Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 241-245.)

Όπως κάθε σύστημα γραφής, η γραφή της νεοελληνικής είναι και «σωστή» και «λάθος»: παριστά μεν αυτό που προτίθεται να παραστήσει, αλλά όχι μονοσήμαντα και όχι με απόλυτη ακρίβεια. Αυτό ακριβώς είναι που καθιστά την αντιστοιχισή γραφής-προφοράς μια *σύμβαση*. Η σύμβαση αυτή έχει το παραπλανητικό όνομα «ορθογραφία». Δεχόμαστε αυτή τη σύμβαση παρόλο που ξέρουμε ότι η αντιστοιχία της παράστασης με αυτό που παριστά δεν είναι ένα προς ένα. Η γραφή είναι αναπαράσταση ορισμένων μόνο όψεων της ομιλίας που επιλέγονται βάσει του συμβατικού συστήματος που ονομάζεται ορθογραφία. Η γραφή είναι ταυτοχρόνως *και* ορθογραφία. Δεν παριστά μόνο την ομιλία αλλά και τον τρόπο αντιστοιχισής της ομιλίας στη γραφή. Η γραφή δεν παριστά μόνο ορισμένες μονάδες της ομιλίας αλλά και το ίδιο το σύστημα παράστασής τους.

Επειδή ακριβώς η ορθογραφία δεν είναι ορθή, συμβαίνει καμιά φορά οι ανορθόγραφοι να γράφουν «σωστότερα», διότι γράφουν τις λέξεις όπως τις ακούν. Έτσι, στις πινακίδες της Εικόνας 1, οι γραφές ΖΗΜΝΙΕΣ (α), ΧΩΡΓΙΑΤΗΚΑ (β), ΠΣΑΡΓΙΑ (γ) και ΟΠΧΙΟΣ (δ) μιμούνται καλύτερα την προφορά, όπως φαίνεται από τη φωνητική παράσταση των λέξεων: [zɪmɲies], [xorjátika], [psárja] και [ópɲos].

Εικόνα 2. Ανορθόγραφες πινακίδες

Η έλλειψη ευθείας αντιστοιχίας ανάμεσα στη γραφή και την προφορά οδηγεί διάφορους μεταρρυθμιστές να προτείνουν «βελτιώσεις» της γραφής έτσι ώστε η αντιστοιχία γραμμάτων-φθόγγων (ή γραμμάτων-φωνημάτων) να γίνει ένα προς ένα. Μήπως να υιοθετήσουμε ένα κάποιο είδος «φωνητικής γραφής»; Μήπως «πρέπει να γράφουμε με το λατινικό αλφάβητο», όπως συμβούλευε ο Μένος Φιλήντας στα 1929,⁶ ή όπως συνηθίζεται στις μέρες μας σε ορισμένα είδη γραπτού λόγου, λ.χ. στα μηνύματα του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, στο chat, στα sms, σε διάφορες τοποθεσίες στο διαδίκτυο;

Το πιο ενδιαφέρον κατά τη γνώμη μου με αυτές τις μεταρρυθμιστικές προτάσεις είναι ότι όσο πιο ορθολογικές ακούγονται τόσο δυσκολότερα γίνονται αποδεκτές. Από τη λεγόμενη «εξωτερική ιστορία» των γλωσσών ξέρουμε πράγματι ότι οι προτάσεις μεταρρύθμισης της ορθογραφίας τότε μόνο είχαν αποτέλεσμα όταν συνδυάστηκαν με κινήματα μαζικού αλφαριθμητισμού, όπως έγινε με τη γλωσσική μεταρρύθμιση στην Τουρκία.

⁶ Βλ. Μ. Φιλήντα κ.ά., *Φωνητική γραφή*, Αθήνα: Κάλβος, 1980.

Δεν θα ήθελα όμως να σχολιάσω εδώ την κοινωνική σημασία τέτοιων μεταρρυθμίσεων ούτε τη σημασία της αντίδρασης σε αυτές. Αρκούμαι να επισημάνω ότι πολλές παρόμοιες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες βασίστηκαν στην εξής σημειωτική υπόθεση, η οποία όμως είδαμε ότι είναι μία εντελώς ασυνήθιστη έως και αδύνατη συνθήκη της γραφής: ότι δηλαδή είναι δυνατή η γραφή (δηλαδή η αντιστοίχιση γραφής-προφοράς) *χωρίς* τη μεσολάβηση της ορθογραφίας ή ότι είναι δυνατόν να υπάρξει μια εντελώς «λογική» ορθογραφία, κάτι σαν την παράσταση των λέξεων στο Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο.

Αλλά ας συνεχίσουμε με τις αντιστοιχίες (ή μάλλον τις *αν*-αντιστοιχίες) γραφής-προφοράς κι ας εξετάσουμε τώρα το σύστημα τονισμού της ελληνικής. Ως γνωστόν, το μονοτονικό σύστημα καθιερώνεται το 1982. Πρωτεργάτης του ήταν ο Εμμανουήλ Κριαράς. Πολλοί όμως δημοτικιστές είχαν και πριν από τον Κριαρά εισηγηθεί το μονοτονικό σύστημα. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και οι συνεργάτες του γράφουν στη *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*:

για την ορθογραφία της εθνικής γλώσσας φτάνει ένα μόνο σημάδι, ενώ τα πνεύματα είναι εντελώς περιττά. Μια μεταρρύθμιση που θα πραγματοποιούσε την αλλαγή αυτή θα ευκολύνει σημαντικά τη σχολική διδασκαλία και θα έχει τη σπουδαιότητά της για όλες τις ερχόμενες γενεές του ελληνικού λαού.⁷

Τι είναι το μονοτονικό; *Το μονοτονικό σύστημα είναι συμβατική αποτύπωση του δυναμικού τονισμού των λέξεων της νέας ελληνικής που περιέχουν τουλάχιστον δύο συλλαβές, κατά τον τρόπο που οι λέξεις τονίζονται απομονωμένες, εκτός φράσης.* Παραδόξως, η πρώτη εξαίρεση του μονοτονικού είναι ο πρώτος-πρώτος κανόνας του, που ρυθμίζει ότι οι μονοσύλλαβες λέξεις (πλην ορισμένων ομόηχων: *πώς* και *πως*, *πού* και *που* κλπ.) δεν τονίζονται. Είναι πολύ συνηθισμένο όμως να γράφονται τονισμένες λέξεις όπως το ερωτηματικό *ποιος* ή το δεικτικό *να* — και πώς να μην τονίσει κανείς τη λεξούλα που συνοδεύει μια από τις πιο

⁷ Αθήνα, 1941, §71/ σ. 142.

αντιπροσωπευτικές χειρονομίες του νεοέλληνα; Υπάρχει κάποια ψυχολογική ανάγκη σ' αυτές τις περιπτώσεις να τονίσουμε τις λέξεις, διότι οι λέξεις πραγματικά τονίζονται, είτε απομονωμένες εμφανίζονται είτε μέσα στη φράση. Ο Γεώργιος Μπαμπινιώτης, ο Ευάγγελος Πετρούνιας κ.ά. γλωσσολόγοι προτείνουν τροποποιήσεις του μονοτονικού προς αυτή την κατεύθυνση (τονισμό άρθρων, για διάκριση από τα εγκλιτικά, τονισμό όλων των δεικτικών και ερωτηματικών κ.ά. τροποποιήσεις). Ο Μιχάλης Σετάτος, ομότιμος καθηγητής γλωσσολογίας του Α.Π.Θ. πρότεινε:

βελτίωση του μονοτονικού με την εφαρμογή ενός μόνο κανόνα: `τονικό σημάδι γράφεται επί των φωνηεντικών στοιχείων που φέρουν τόνο' (π.χ. *απο το φώς του* και όχι *από το φως του*).⁸

Τέτοιου τύπου τροποποιήσεις παραγνωρίζουν, έχω την εντύπωση, ένα πολύ απλό γεγονός: ότι το τονικό σύστημα πρέπει να είναι *διδακτό*, δηλαδή εύκολο στην εκμάθησή του. Ο κανόνας του Σετάτου μοιάζει απλός, εκ πρώτης όψεως, αλλά η εφαρμογή του θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη στη σχολική πράξη. Η δυσκολία προκύπτει από το γεγονός ότι οι ίδιες μονοσύλλαβες ή δισύλλαβες λέξεις άλλοτε τονίζονται και άλλοτε όχι, άλλοτε είναι φορείς πρωτεύοντος και άλλοτε δευτερεύοντος τόνου. Αυτές οι δυσκολίες κάνουν τον «απλό» κανόνα του Σετάτου αρκετά δύσκολο στην εφαρμογή του. Το παράδειγμα που μόλις έδωσα θα μπορούσε επίσης να γραφτεί: *από το φώς του* – γιατί θα μπορούσε να τονιστεί και έτσι. Για να εφαρμόσουμε σωστά έναν τέτοιο κανόνα, δεν θα αρκούσε μια γενική οδηγία· χρειάζεται να επινοήσουμε μια ολόκληρη ορθογραφία που να διδάσκει πώς ν' ακούμε σωστά ολόκληρη μια φράση.

Τι άλλο είναι το μονοτονικό σύστημα; Το μονοτονικό σύστημα είναι μια αποκτημένη σύμβαση, η οποία, όπως κάθε τι στη γραφή και την ορθογραφία, μαθαίνεται με άσκηση. Και η άσκηση του μονοτονικού, όπως κάθε τι στη γραφή και στην ορθογραφία, γίνεται με την αντιστοίχιση γραφής-προφοράς αλλά και με την επισήμανση των λίγων εκείνων περιπτώσεων όπου η σύμβαση αποτυγχάνει. Αντίθετα με τους κανόνες της

⁸ «Παρατηρήσεις στην προφορά και γραφή της κοινής νεοελληνικής», *Φιλολόγος* 123 (2006), σ. 149.

ομιλούμενης γλώσσας, κανέναν κανόνα της γραφής δεν είναι ανεξαιρέτος. Σημασία έχει οι εξαιρέσεις να μην είναι τόσες που να αναιρούν τον κανόνα (σκεφτείτε τους κανόνες του πολυτονικού και τις εξαιρέσεις του).

Μια σύμβαση έχει νόημα μόνο αν είναι συμφωνημένη και αποκτημένη. Το μονοτονικό σύστημα, δυστυχώς, δεν έχει γίνει ευρύτερα αποδεκτό. Ορισμένοι πολύ αξιόλογοι εκδοτικοί οίκοι (η Εστία, η Άγρα κ.ά.) χρησιμοποιούν ακόμη το πολυτονικό. Σε πολυτονικό εκδίδονται και αρκετά περιοδικά (*Ο Πολίτης*, μέχρι τέλους· η *Νέα Εστία* κ.ά.). Σαφή προτίμηση προς το πολυτονικό δείχνουν και οι ποιητές μας (στην Ελλάδα, χώρα ποιητών, δεν θεωρείσαι σοβαρός ποιητής αν δεν εκδίδεσαι πολυτονισμένος). Πολλοί θεωρούν ότι το μονοτονικό σύστημα αποξενώνει τους Έλληνες από τα κείμενα της κλασικής περιόδου ή από τα αρχαίζοντα κείμενα της νεοελληνικής γραμματείας.⁹ Ορισμένοι θεωρούν το μονοτονικό σύστημα προάγγελο του λατινικού αλφαβήτου.¹⁰ Τέλος, άλλοι, όπως ο ψυχίατρος Ιωάννης Τσέγκος και οι συνεργάτες του, υιοθετούν την παράλογη άποψη ότι η απλουστευμένη μονοτονική ορθογραφία μπορεί να προκαλέσει δυσλεξίες ή «δυσμαθίες», ενώ η πιο περίπλοκη πολυτονική ορθογραφία διευκολύνει, υποτίθεται, τη μάθηση και θεραπεύει τη δυσλεξία.¹¹ Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι οι αντιρρήσεις για το μονοτονικό εκτείνονται σε όλο το φάσμα, από τη λελογισμένη τροποποίηση έως την παράνοια. Δεν χρειάζεται να επεκταθούμε σε απόψεις που κινούνται προς το δεύτερο άκρο του φάσματος. Μπορούμε απλώς ν' αποφεύγουμε την

⁹ Π.χ., ο Α. Ελεφάντης, «Η μονοτονική "επανάσταση"», στο *Διά γυμνού οφθαλμού*, σσ. 379-386. Αθήνα, 1998.

¹⁰ Όπως οι συγγραφείς Δημήτριος Ντρουμπούκης, *Στόχος: Ελληνική Γλώσσα. Σχέδιο εν εξελίξει. Φως στη συνωμοσία*, Αθήνα, χ.χ. [ca 1985], Κωνσταντίνος Βραχνιάς, *Μονοτονικό: Η μία πράξη του γλωσσικού μας δράματος*, Αθήνα, 1992, Χαρά Τσικοπούλου, *Η μονοτονική γραφή, ο σύγχρονος Δούρειος Ίππος*, Αθήνα, 1995, Αθανάσιος Γκότσης, *Η ελληνική γλώσσα υπό ... διωγμόν*, Αθήνα 1997 κ.ά.

¹¹ Βλ. Ι. Κ. Τσέγκος, Θ. Ν. Παπαδάκης και Δ. Βεκιάρη, *Η εκδίκηση των τόνων: Η επίδραση των «Αρχαίων Ελληνικών» και του «Μονοτονικού» στην ψυχοεκπαιδευτική εξέλιξη του παιδιού – Συγκριτική μελέτη*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2005· για κριτική βλ. Σ. Α. Μοσχονάς, «Υπεράσπιση του πολυτονικού», *Η Καθημερινή* 7-2-2006, σ. 14· Α. Ιορδανίδου, «Οξείες και βαρείες στη σειρά», *Το Βήμα / Βιβλία* 14-5-2006, σ. 2/48· Λ. Ταξιτάρη, «Η εκδίκηση των τόνων ή επιστημονικές ατονίες», *Γλωσσολογία* 18 (2010), σ. 57-67· πβ. σχετικά κείμενα στο <http://anorthografies.blogspot.com/>.

παρέα με παρανοϊκούς. Η αντιμετώπιση αυτή δεν είναι θεραπευτική, αλλά τουλάχιστον περιορίζει την εξάπλωση της παράνοιας.

Για να συνοψίσουμε: το μονοτονικό σύστημα, με ελάχιστες, συστηματικές αποκλίσεις, ανταποκρίνεται αρκετά καλά στους κανόνες *λεξικού* τονισμού, απ' όπου εξαιρούνται κυρίως οι λέξεις-δορυφόροι σε μια φωνολογική φράση. Το μονοτονικό δεν είναι προϊόν κακόβουλων σχεδιασμών. Είναι απλουστευμένη αποτύπωση της τονικής συμπεριφοράς της νέας ελληνικής. Απλουστευμένη πάει να πει: συμβατική. Τη δεχόμαστε γιατί μας διευκολύνει.

Ας περάσουμε τώρα από τον τονισμό στην *επιτόνιση* – στη μουσική της ομιλίας. Πολύ διαδεδομένη για το ζήτημα αυτό είναι η «Σαββοπούλεια» προκατάληψη, σύμφωνα με την οποία η μουσικότητα της νέας ελληνικής καθορίζεται ακόμη από τα τονικά πρότυπα της αρχαίας.¹² Η διαδεδομένη ταύτιση γλώσσας και γραφής επιτρέπει σε μια νέα γενιά ημιμαθών να μιλούν για τη νέα ελληνική σαν να είχε ψιλές και δασείες, μακρά και βραχεία φωνήεντα, αρχαίες διφθόγγους, μουσικό αντί για δυναμικό τονισμό. Αλλά το «τραγούδι της καθημερινής ομιλίας», για να δανειστώ την ωραία διατύπωση του Σαββόπουλου, έχει πράγματι δικό του ξεχωριστό ρυθμό, μόνο που το μέτρο του, όπως και σε πολλές άλλες γλώσσες, είναι κατά βάση τροχαϊκό.¹³ Στην καθημερινή ομιλία, σαν σε παιδικό τραγούδι, οι πόδες των φωνολογικών φράσεων τείνουν να οργανώνονται σε ακολουθίες ισχυρών-ασθενών συλλαβών:

[ap] [tánθi] [tùma] [jú] // [èla] [frés] / [pnéun] / [iávres].¹⁴

Όσο για τις μελωδίες που παίζονται σ' αυτό το ρυθμό, ο επιτονισμός της νεοελληνικής, αν και ελάχιστα έχει μελετηθεί, ξέρουμε ότι οργανώνεται και αυτός σε επιτονικές φράσεις κατά τη «γραμματική μουσική» ξεχωριστών

¹² Δ. Σαββόπουλος, «Τα ελληνικά ως τραγούδι», στο *Ο δημόσιος διάλογος για την γλώσσα*, Αθήνα: Δόμος, 1988, σ. 195-207.

¹³ Βλ. Μ. Nespor, *Φωνολογία*, μτφ. Α. Ράλλη, Α. Νάτσης & Α. Παπασταύρου, Αθήνα: Πατάκης, 1999, σ. 173.

¹⁴ Το παράδειγμα είναι του Σαββόπουλου, ό.π.

πράξεων του λόγου (ερώτησης, επίπληξης, θαυμασμού, προειδοποίησης, εξαγγελίας, απαγγελίας, αφήγησης κ.ο.κ.). Για πολλά είδη εκφοράς υπάρχουν ολόκληρες φόρμες επιτονισμού: ας παρατηρήσουμε, λ.χ., την ακουστική μάσκα που συνήθως φοράει ένας εκφωνητής τηλεόρασης σε αντίθεση με αυτήν που φοράει ένας ποιητής που απαγγέλει. Όλα αυτά καμία σχέση δεν έχουν με τον «μουσικό τόνο» της αρχαίας.

Οι απόψεις για την ορθογραφία, το μονοτονικό σύστημα και την επιτόνιση της νέα ελληνικής τις οποίες σχολίασα, απόψεις που πηγάζουν και από «ειδικούς» και από «λαϊκούς», και από επιστήμονες και από «αγνούς» ή υστερόβουλους ιδεολόγους, στοιχειοθετούν ό,τι θα μπορούσε να αποκληθεί: *εθνικιστική προκατάληψη* για τη γραφή και την ορθογραφία. Άρνηση του μονοτονικού σημαίνει κατ' ουσίαν άρνηση χωρισμού της γλώσσας σε νέα και αρχαία. Ας σημειωθεί ότι προϋπόθεση αυτής της αντίληψης είναι *η ταύτιση της γλώσσας με τη γραφή*.

Συμβαίνει συχνά όσοι μιλούν για ζητήματα γραφής και ορθογραφίας να χρησιμοποιούν τον γενικότερο όρο «η γλώσσα μας» ενώ στην πραγματικότητα εννοούν «η γραφή μας». Τη σύγχυση αυτή την παρατηρούμε, π.χ., στα σχόλια που παρατίθενται, με τη δική τους ορθογραφία, στον Πίνακα 2, τα οποία γράφτηκαν στο fb με αφορμή την εκπομπή Esc της ET1 (20-7-2011) η οποία είχε θέμα τα Greeklish. Ανεξάρτητα από τη στάση κάθε σχολιαστή, λανθάνει στις επισημάνσεις όλων ένας κοινός τρόπος σκέψης, σύμφωνα με τον οποίο 'γλώσσα = γραφή'.

Πίνακας 2. Σχόλια για τα Greeklish

- (1) όχι στα greeklish!!!!!!! ναι στην ελληνική γλώσσα
- (2) είμαστε κατά διότι καταστρέφουν την γλώσσα, χάνεται η ρίζα και η ετυμολογία της κάθε λέξης και τελικά αποξενωνόμαστε από τη γλώσσα.
- (3) έλεος με τα γκρίκλις... χαλάτε την ωραιότερη γλώσσα του κόσμου....

- (4) Τα γκρίκλις απλά καταστρέφουν την γλώσσα μας!!! Για μένα είναι χαζομάρα να χρησιμοποιούνται γιατί έτσι θα ξεχάσουμε την ορθογραφία.
- (5) οποιος goustarei 8a milaei me greeklish kai οποιος goustarei me ελληνικά den xreiazetai na tsakonwmaste
- (6) ta greeklish katastrefoOn tn elliniki glwsa
- (7) Αναγνωρίζοντας ως εναλλακτική γραφή την ελληνικών τα greeklish προχωράμε στην δημιουργία μιας ηχιτικής γλώσσας χωρίς τόνους....έλεος
- (8) Για να μην μακρυγορώ όμως είναι και μόνο γελοίο να το συζητάμε ή πλουσιότερη γλώσσα του κόσμου «Η ΓΛΩΣΣΑ ΜΑΣ» καταστρέφεται με την χρήση λατινικού άλφαβ. Στην αρχή σταμάτησε ή καθαρεύουσα στη συνέχεια το πολυτονικό αφαιρούν κλήσεις κλπ και θέλουν να οδηγήσουν στην πλήρη καταστροφή την γλώσσα μας και την ΙΣΤΟΡΙΚΗ και ΜΟΝΑΔΙΚΗ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗ.

(Πηγή: http://www.facebook.com/Esctv.gr?sk=app_197936773558886)

Θα ήθελα τώρα να αναφερθώ σε μιαν άλλη προκατάληψη, την *αισθητική προκατάληψη*. Η αναφορά μου σ' αυτήν θα είναι, πιστεύω, περισσότερο αποκαλυπτική, διότι υπόσχεται να μας φανερώσει όχι μόνο τον ιδεολογικό αλλά και τον ψυχολογικό μηχανισμό μέσω του οποίου συντελείται η τόσο διαδεδομένη ταύτιση της γλώσσας με τη γραφή. Και ο μηχανισμός αυτός δεν είναι άλλος από τον *φетиχισμό*.¹⁵ Η γλώσσα ταυτίζεται με τη γραφή, διότι η γραφή λειτουργεί ως φετίχ της γλώσσας. Ας ακούσουμε τον ποιητή:

η πολυαιώνια παρουσία του ελληνισμού πάνω στα δώθε ή εκείθε του Αιγαίου χώματα έφτασε να καθιερώσει μιαν *ορθογραφία*, όπου το κάθε ωμέγα, το κάθε ύψιλον, η κάθε οξεία, η κάθε υπογεγραμμένη δεν είναι παρά ένας κολπίσκος, μια κατωφέρεια, μια κάθετη βράχου

¹⁵ Σχετικά με το φетиχισμό στη μελέτη των ιδεολογιών, βλ. E. Balibar, *Η φιλοσοφία του Μαρξ*, μτφ. Α. Στυλιανού, Αθήνα: Νήσος, 1996, κεφ. 3.

πάνω σε μια καμπύλη πρύμνας πλεούμενου, κυματιστοί αμπελώνες, υπέρθυρα εκκλησιών...[Η ελληνική] είναι μια γλώσσα με πολύ αυστηρή γραμματική, που την έφκιασε μόνος του ο λαός, από την εποχή που δεν πήγαινε ακόμη σχολείο. Και την τήρησε με θρησκευτική προσήλωση κι αντοχή αξιοθαύμαστη μέσα στις πιο δυσμενείς εκατονταετίες.¹⁶

Τι μπορεί ν' αντιτάξει κανείς σε τέτοιες αντιλήψεις; Τίποτα. Αν ο συνομιλητής σου θεωρεί την περισπωμένη «υπέρθυρο εκκλησίας» και το ύψιλον «κολπίσκο», τι να επικαλεστείς για να τον πείσεις — και να τον πείσεις για τι; Η ισχύς του «επιχειρήματος» του Ελύτη βρίσκεται αλλού και μένει, φοβούμαι, ανεπηρέαστη από «λογικά», επιστημονικά αντεπιχειρήματα. Η διατύπωση του ποιητή είναι ισχυρή ακριβώς επειδή δεν αποτελεί επιχείρημα. Αντλεί τη δύναμη της όχι από τη λογική αλλά από τις ποιητικές εικόνες που επικαλείται. Αντλεί επίσης τη δύναμή της από την ομοθυμία όσων αποδέχονται αυτές τις ποιητικές μεταφορές σε σχέση με τη γραμματική και την ορθογραφία. Και βέβαια, εμμέσως, αντλεί τη δύναμή της από το γεγονός ότι τις απόψεις αυτές τις εκφράζει ο ίδιος ο Ελύτης, ένα καταξιωμένο και «απρόσβλητο» μέλος της πνευματικής μας ελίτ.

Ίσως σ' αυτές τις ποιητικές εικόνες ο μόνος τρόπος απάντησης θα ήταν να αντιτάξουμε άλλες. Στα χρόνια του δημοτικού, θυμάμαι, ήταν συνηθισμένο μεταξύ των αγοριών να αστειεύονται για τους συνειρμούς που προκαλούσαν ορισμένα γράμματα του αλφαβήτου, το ω, το ε, το ο. Με παρόμοιους συνειρμούς αντιμετωπίζει τη γραφή ένας άλλος ποιητής, ο παλίμπαις Ντίνος Χριστιανόπουλος:

μην καταργείτε την υπογεγραμμένη

ιδίως κάτω από το ωμέγα

είναι κρίμα να εκλείψει

η πιο μικρή ασέλγεια

¹⁶ Οδ. Ελύτης, *Εν λευκώ*, Αθήνα: Ίκαρος, 1992, σ. 339-340.

του αλφαβήτου μας.¹⁷

Ξεκίνησα σχολιάζοντας την αυταπάτη ή τη διαδεδομένη ψευδαισθηση που ταυτίζει τη γλώσσα με τη γραφή. Υπαινίχθηκα ότι η ταύτιση αυτή υπηρετεί μία συγκεκριμένη ιδεολογία (τον εθνικισμό) και υπηρετείται από έναν ισχυρό ψυχολογικό μηχανισμό (τον φετιχισμό). Θα ήθελα κλείνοντας να πω δυο λόγια για το πότε αποκτάται αυτή η συνήθεια να ταυτίζουμε τη γλώσσα με τη γραφή.¹⁸

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η γραφή στη διαδικασία *τυποποίησης* μιας κοινής γλώσσας. Η γλωσσική τυποποίηση, φαινόμενο όλων των δυτικών κοινωνιών, περιλαμβάνει τη δημιουργία «γραφολέκτου» (μιας «κοινής γραφομένης» ή «φιλολογικής γλώσσας») και τη θέσπιση ορθογραφικών συμβάσεων. Η «πρότυπη» γλώσσα που προκύπτει από την τυποποίηση καθιερώνεται μέσω της παιδείας.

Με τη διαδικασία της τυποποίησης, η κοινή γλώσσα αποκτά λεξικά, γραμματικές και δασκάλους. Με λεξικά, γραμματικές και δασκάλους η κοινή γλώσσα αποκτά κύρος. Σημαντικό ρόλο στη δημιουργία έργων αναφοράς έχουν οι ίδιοι οι γλωσσολόγοι, πρόσωπα κύρους και αυτοί. Καταλαβαίνουμε τώρα γιατί ο Μπαμπινιώτης προτείνει μια ανάλυση του γλωσσικού σημείου που αναβαθμίζει «θεωρητικά» τη γραφή: μιλάει ως απολογητής της κοινής, πρότυπης γλώσσας. Ο Μπαμπινιώτης είναι γλωσσολόγος όχι της γλώσσας γενικά, αλλά της *πρότυπης* γλώσσας – της κοινής γραφολέκτου. Αλλά έτσι είναι και πολλοί άλλοι γλωσσολόγοι. Μόνο την πρότυπη γλώσσα βλέπουν μπροστά τους και οι περισσότεροι εγγράμματοι.

¹⁷ Ντ. Χριστιανόπουλος, *Ποιήματα*, Θεσσαλονίκη: Διαγώνιος, 1985, σ. 211.

¹⁸ Αντλώ στη συνέχεια από την εργασία μου «Η προτεραιότητα του προφορικού λόγου», στο *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, επιμ. Γ. Η. Χάρης, Αθήνα: Πατάκης, σ. 93-101· πβ. «Η γλωσσική τυποποίηση», *Cogito* 2 (2005), σ. 57-58.

Στα σχολεία η πρότυπη γλώσσα διδάσκεται *d'après le livre et par le livre*, όπως λέει ο Σωσσύρ. Πηγαίνουμε στο σχολείο με γνώση *της* γλώσσας μας, αποκτάμε όμως εκεί τις μοναδικές μας γνώσεις *για* τη γλώσσα — και η γλώσσα του σχολείου είναι κυρίως γραπτή γλώσσα. Έτσι, μαθαίνουμε ότι η ελληνική έχει επτά και όχι πέντε φωνήεντα, ότι τα 'ει', 'οι', 'ου' είναι δίφθογγοι της νέας ελληνικής και όχι δίψηφα φωνήεντα, ότι τα 'ξ' και 'ψ' είναι φθόγγοι της κ.ο.κ. Εφεξής θα δυσκολευτούμε ν' ανακαλύψουμε σ' αυτή τη γνώση *για* τη γλώσσα τη γνώση *της* γλώσσας μας.

Στο σχολείο λοιπόν γίνεται η πρώτη ταύτιση της γλώσσας με τη γραφή. Την ταύτιση αυτή τη διευκολύνουν ψυχολογικοί και σημειωτικοί παράγοντες. Η «οπτική εικόνα» είναι πιο καθαρή, πιο διαρκής, πιο σταθερή από την «ακουστική εικόνα». Η «ακουστική εικόνα» είναι φευγαλέα. Αν θέλαμε να κυριολεκτήσουμε, θα λέγαμε ότι δεν έχουμε άλλη «εικόνα» της γλώσσας από τη γραφή. Η γραφή, επιπλέον, οδηγεί σ' ένα αντικείμενο, σ' ένα υλικό *προϊόν*, το τελικό κείμενο. Ο προφορικός λόγος, αντίθετα, είναι μια συνεχής *διαδικασία* του υποκειμένου, γεμάτη προσπάθειες, δισταγμούς και αναδιατυπώσεις — όλο προσχέδια που δεν καταστρέφονται, σύμφωνα με την προσφυή διατύπωση του M.A.K. Halliday.

Χωρίς να υποτιμά τη σημασία της γραφής, η νεότερη γλωσσολογία προτείνει τη λεγόμενη «αρχή της προτεραιότητας του προφορικού λόγου» με την οποία μας ζητά ν' αντισταθούμε στην αποκτημένη συνήθεια να *ταυτίζουμε τη γλώσσα με τη γραφή*. Η αρχή αυτή δεν έχει βέβαια σκοπό να υποτιμήσει τη *σχετική αυτονομία* της γραφής. Σε όλες τις εγγράμμες κοινωνίες, η γραφή δεν έχει μόνο «αναπαραστατική», «αρχαιακή» ή «μνημειακή» λειτουργία· ανταποκρίνεται σε πάμπολλες επικοινωνιακές ανάγκες και αναπτύσσει ιδιαίτερα εκλεπτυσμένη ειδολογία. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας τη σημαντικά αυξημένη λειτουργικότητα του γραμματισμού στις σύγχρονες κοινωνίες και τις νέες μορφές που αποκτά στα νέα μέσα επικοινωνίας, δύσκολα θα υποστηρίζαμε ότι ο προφορικός λόγος έχει και *λειτουργική προτεραιότητα* έναντι του γραπτού. Η σύγκριση δεν μπορεί να είναι ποσοτική. Πολλοί μιλούν για δύο είδη πολιτισμού, ακόμα και για δύο συλλογικά διαφορετικούς τρόπους σκέψης: τον

προφορικό και τον εγγράμματο.¹⁹ Αναφερθήκαμε ήδη στη γραφή ως έναν τρόπο οργάνωσης των κοινωνιών. Αρκεί να παρατηρήσουμε τη σημασία που έχουν τα γραπτά σήματα στην οργάνωση του αστικού χώρου. Ο καθημερινός μας προσανατολισμός προϋποθέτει τη συνεχή αποκωδικοποίηση γραπτών σημάτων. Βρισκόμαστε συνέχεια μπροστά σε γλωσσικά τοπία (linguistic landscapes) μέσα στα οποία τα «οπτικά αντικείμενα» της γραφής εμφανίζονται σταθερά και αμετάβλητα. Ορίζουν όχι μόνο τον χώρο στον οποίο μπορούμε να κινηθούμε, αλλά και τον χώρο των θεσμών: τούτο εδώ είναι ένα Υπουργείο και από εδώ απαγορεύεται η είσοδος. Τα γραπτά σήματα λειτουργούν ως δείκτες *κοινωνικού* προσανατολισμού.

Όπως είδαμε ήδη, στη σταθεροποίηση του «οπτικού αντικειμένου» της γραφής συμβάλλει κυρίως ένας *κοινωνικός* παράγοντας, η *ορθογραφία*. Οι μόνοι ίσως απαρέγκλιτοι κοινωνικοί κανόνες που μαθαίνουμε στη διάρκεια της ζωής μας είναι οι κανόνες της ορθογραφίας. Αρκεί ένα λάθος μας για να ρεζιλευτούμε. Αρκεί μια «ορθογραφική απλοποίηση» για να μας αποσυντονίσει. Μας είναι οικείες οι αντιστάσεις στο να γράψουμε το 'τραίνο' με 'ε', το 'αντικρύζω' με 'ι', το 'ψέμμα' με ένα 'μ'. Οι αντιστάσεις αυτές ενισχύονται από την εθνικιστική ιδεολογία. Πολλοί θεωρούν «άλωση της γλώσσας» το μονοτονικό σύστημα, «καταστροφή» το λατινικό. Σαν «κίνδυνος για τη γλώσσα» αναγνωρίζεται οποιαδήποτε «αλλοίωση» της ορθογραφίας. Και παγιώνονται οι αντιστάσεις αυτές με τη φετιχιστική προσκόλληση στη γραφή και στα αντικείμενά της, δηλαδή στα κείμενα.

Αν γλώσσα είναι η γραφή, τότε, σύμφωνα με την ίδια αντίληψη, ο προφορικός λόγος δεν είναι γλώσσα. Ιδιαίτερα διαδεδομένη είναι λοιπόν η άποψη ότι η προφορική γλώσσα είναι άναρχη, ότι δεν υπακούει σε κανόνες: ότι μόνον ο γραπτός λόγος μπορεί να είναι δομημένος: ότι μπορούμε μόνο να γράφουμε, αλλά όχι να μιλάμε «σωστά». Απόδειξη οι δεκάδες οδηγοί «σωστής χρήσης της γλώσσας», δηλαδή της γραφής.

¹⁹ Βλ. ενδεικτικά W. J. Ong, *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη*, μτφρ. Κ. Χατζηκυριάκου, επιμ. Θ. Παραδέλλης. Ηράκλειο : Πανεπιστημιακές Εκδ. Κρήτης, 1997.

Συναφής είναι και η άποψη ότι τα προφορικά ιδιώματα είναι ευμετάβλητα και ασταθή, κι ας αναγνωρίζουμε σε διαλέκτους που δεν γράφτηκαν ποτέ μια συντηρητικότερη μορφή από αυτήν που επικράτησε στην κοινή γραφομένη, κι ας υπάρχουν προφορικές παραδόσεις εντελώς ανεξάρτητες από τη γραφή. Και είναι αλήθεια ότι με τη γραφή και την τυποποίηση προσπαθούν κάποτε τα «άτακτα» προφορικά ιδιώματα ή οι παραγκωνισμένες μειονοτικές γλώσσες ν' αντισταθούν στην κυριαρχία μιας κοινής, επικυρίαρχης γλώσσας. Στις μέρες μας, οι μειονοτικές γλώσσες και οι διάλεκτοι έχουν έναν καινούριο σύμμαχο στην προσπάθεια διατήρησης και διάδοσής τους: το Ίντερνετ.

Η συντηρητικότητα της γραφής σε σχέση με τη γλωσσική αλλαγή εδραιώνει, τέλος, την πεποίθηση ότι η γλώσσα είναι «μία και ενιαία», κυρίως στη διαχρονική της διάσταση. Εδραιώνει την πεποίθηση ότι η γλώσσα δεν αλλάζει, δεν μεταβάλλεται ή ότι, όσο κι αν αλλάζει, όσο κι αν μεταβάλλεται, η γραφή θα «μάς ενώνει με το παρελθόν», αφού αυτή πρώτη έριξε γέφυρες στο μέλλον. Κι έτσι βρισκόμαστε διαρκώς σ' αυτή τη βίωση παρά μόνο μέσα από τις πλάνες, τις προκαταλήψεις και την κενή μεγαλοστομία με τα οποία έχουμε μάθει ν' αντιλαμβανόμαστε και το παρόν μας.